

Dalia PAKALNIŠKIENĖ, Jūratė LUBIENĖ

Klaipėdos universitetas

SĖDMENŲ PAVADINIMAI ŠIAURĖS ŽEMAIČIŲ PATARMĖJE

Names of buttocks in the Northern Samogitian subdialect

Anotacija. Straipsnyje pristatomas šiaurės žemaičių patarmės somatonimų teminės grupės nedidelio posistemio – sėdmenų ir jų dalių pavadinimų – tyrimas. Siekiama išsiaiškinti, kokiomis leksemomis patarmėje įvardijami sėdmenys ir jų dalys, kokios yra tiriamųjų pavadinimų lingvogeografinės, nominacijos ir motyvacijos ypatybės.

Raktiniai žodžiai: šiaurės žemaičių patarmė; onomasiologija; semasiologija; somatonimai; sėdmenų ir jų dalių pavadinimai.

Abstract. This article presents a study of the Northern Samogitian lexical thematic group of names of buttocks and their parts. The aim of this research is to determine which lexemes are used in the subdialect to refer to buttocks and their parts, as well as to explore the linguogeographical, nominational, and motivational characteristics of these names.

Keywords: Northern Samogitian subdialect; onomasiology; semasiology; somatonyms; names of buttocks and their parts.

Įvadas

Dialektologijos literatūroje pabrėžiama, kad žemaičių tarnei būdinga savita, nuo bendrinės kalbos ir kitų tarmių besiskirianti leksika, tačiau nuodugnių žemaitiškosios leksikos tyrimų yra nedaug. Juolab netyrinėti žemaičių kūno dalių pavadinimai, arba somatonimai. Apskritai lietuvių kalbos somatonimai kaip sistema, kurios narius vienija bendras semantinis požymis, tirti menkai. Minėtini Antano Lyberio parengti sinonimų žodynai (Lyberis 2002 ir kt.), kuriuose pateiktos somatonimų sinonimų eilės, yra vienas iš semantinio sisteminimo rezultatų. Iš somatonimų etimologijos ir struktūros tyrimų minėtina Algirdo Sabaliausko lietuvių kalbos žodžių kilmei skirta monografija *Lietuvių kalbos leksika*, kurioje tiriamųjų pavyzdžių grupavimas paremtas teminiu (semantiniu) principu (Sabaliauskas 1990): kiekvienas savakilmės leksikos chronologinio sluoksnio (senosios indoeuropietiškosios,

bendrosios baltų ir slavų, tik baltų kalbų, tik lietuvių kalbos) skyrius ir skolininės leksikos (slavizmų, germanizmų, latvizmų) poskyris pradedami temine grupe *Kūno dalys*. Rolando Kregždžio monografijoje *Baltų kalbų leksinės semantinės gretybės (paveldėtieji ō/ā kamienų kūno dalių pavadinimai)* kompleksškai – semantiniu, darybiniu, morfologiniu, kilmės požiūriu – tiriami pasirinktos morfologinės struktūros somatonimai, analizuojami nominacijos ir motyvacijos klausimai (Kregždys 2010). Geolingvistiniu aspektu šiek tiek tirta nedidelė lietuvių kalbos somatonimų dalis – blauzdės (LKA 1, 178) ir rankos pirštų (Geržotaitė 2009) tarminių pavadinimų paplitimo aprašai su žemėlapiais. Tačiau darbų, kuriuose būtų tiriami vienės lietuvių kalbos tarmės ar patarmės somatonimai, nėra.¹ Daugiau dėmesio skiriama paskirų somatonimų frazeologijai, metaforoms, eufemizmams – stilistinei funkciniai kūno dalių pavadinimų konotacijai, konceptualiosioms metaforoms, lietuvių kalbos ir kitų kalbų gretinamiesiems somatinių frazeologizmų tyrimams.²

Kitų kalbų somatonimų teminę (semantinę) grupę analizuojančių darbų itin daug. Juose apimamas platus kognityvinių tipologinių tyrimų laukas: konceptualioji partoniminių ir lokatyvinių modelių interpretacija, hierarchinės ir taksonominės somatonimų semantinės grupės struktūra, erdvinės konceptualizacijos tipologinio universalumo / variantiškumo interpretacija (Brown 1976; Enfield, Majid, van Staden 2006; Majid, van Staden 2015; Wierzbicka 2007, 75; Trofimova 2016 ir kt.). Šiuolaikinio mokslo antropocentrinė paradigma, kūniškumo teorijos ekspansija (ang. *Embodiment Theory*) somatinę leksiką pavertė tarpkultūrinių tyrimų kryžkele. Ypač daug dėmesio skiriama somatinei frazeologijai, metaforai atskirose kalbose ar jų grupėse (Lakoff, Johnson 1980; Johnson 1990; Krois et al. 2007; Lakoff, Johnson 1999; Sharifian, Dirven, Yu, Niemeier 2008; Gordy 2010 etc.).

Mažiau dėmesio skiriama somatonimų onomasiologinės sistemos tyrimams. Daugiausia šioje srityje yra nuveikę rusų lingvistai, tiriantys slavų kalbų bei tarmių somatonimų nominacijos ir motyvacijos, lingvogeografijos aspektus, atliekantys gretinamuosius rusų ir kitų kalbų tyrimus (Kubrjakova 1988, 2010; Apresjan 1995; Ušinskienė 2012; Krejdlin et al. 2020 ir kt.).

---

¹ Kitų teminių (semantinių) grupių tyrimų irgi nėra daug, pavyzdžiui: Gritėnienė 2006; Lubienė 2015; Šalaviejūtė 2018.

² Onomasiologiniu ir etnolingvistiniu aspektais tirti lietuvių kalbos eufemizmai (Jasiūnaitė 2005; Smetona 2015), tarp kurių figūruoja dalis ir šiame straipsnyje aptariamų leksemų.

Šiame straipsnyje pristatomas šiaurės žemaičių (toliau – ŠŽ) patarmės somatonimų teminės grupės nedidelio posistemio – sėdmenų ir jų dalių (toliau SD) pavadinimų – tyrimas. Siekiama išsiaiškinti, kokiomis leksemomis ŠŽ patarmėje įvardijamos šios kūno dalys. Tyrimo tikslas – nustatyti SD pavadinimų lingvogeografines, nominacijos ir motyvacijos ypatybes. Tiriant motyvaciją remiamasi kognityvinėmis nuostatomis, į SD pavadinimus žvelgiama kaip į leksikos vienetus, reprezentuojančius skirtingo abstrakcijos lygmens konceptualiuosius požymius, kurie sisteminami nustatant motyvacijos modelius ir jų tipus.

1. SD pavadinimų lingvogeografija, gyvybingumas

ŠŽ patarmės SD pavadinimų registras sudarytas remiantis įvairių rašytinių šaltinių, daugiausia žodynų³, bei gyvosios kalbos duomenimis, gautais interviu ir rašytinio anketavimo metodais maždaug iš 200 trijų kartų informantų (jaunesniojo amžiaus 18–29 m., vidutinio amžiaus 30–49 m. ir vyresniojo amžiaus 50+). Informantai buvo apklausti 32-uose Šiaurės Žemaitijos punktuose⁴ (žr. 1 pav.).

Tiriamajoje patarmėje užfiksuotos 83 invariantinės⁵ SD pavadinančios leksemos⁶. Leksema – tai „[k]albos sistemos vienetas, turintis vieną reikšmę

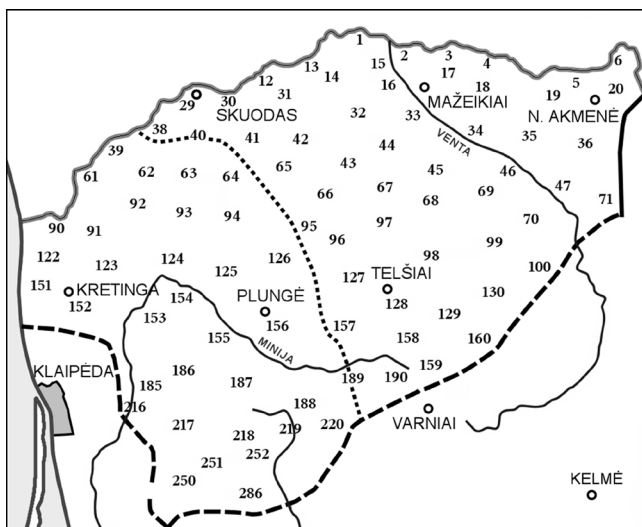
---

³ Pagrindiniai kūno dalių pavadinimų rašytiniai šaltiniai – LKŽe; KrtnŽ; ŠVŽŽ. Medžiaga papildyta LKŽ kartotekų, LKA duomenimis apie kūno dalių pavadinimų lingvistinę geografiją (LKA 1, 178, 102 žemėl.). Remtasi specialiaisiais žodynais (LKFŽ; FŽe; PŽe); šiaurės žemaičių ir kitų tarmių žodynais ir žodynėliais, žemaičių tektais (žr. šaltinių sąrašą), dabartinės kalbos žodynais (DLKŽe; BLKŽe; BLKŽeA).

⁴ Laižuva–Mažeikiai (004), Skuodas (029), Ylakai (031), Viekšniai (034), Mósėdis (040), Sedà (043), Ventà (046), Papilė (047), Įpiltis (061), Žemaičių Kalvarijà (066), Kapėnai (069), Darbėnai (091), Grūšlaukė (092), Salantai (093), Gintališkė (094), Trýškiai (099), Raudėnai (100), Kařtena (123), Kūlupėnai (124), Telšiai (128), Palangà–Pryšmañčiai (151), Kretingà (152), Plūngė (156), Luokė (159), Lapiai (185), Daugėdai (188), Medingėnai (189), Gargždai–Vėžaičiai (216), Endriejāvas (218), Rietāvas (219), Veiviržėnai (250), Žadvainai (252).

⁵ Invariantinės leksemos apima formaliuosius – fonetinius, akcentinius, morfologinius ir morfologinius – variantus, pavyzdžiui, *antrāgalis* / *añtrgalis* knt. ‘užpakalis’, *rėvas* / *rāvas* / *ravà* / *revà* ir pan. (variantai atskiriami pasviruoju brūkšniu).

⁶ Lietuvių kalbos tarmių eufemistiniai užpakalio pavadinimai tirti Mariaus Smetonos. Jo disertacijoje analizuoti 79 pavadinimai (Smetona 2015). SŽ pateikia gero kai mažiau – tik 15 sinonimų: *sėdmenys* ‘sėdimoji kūno vieta’, *sėdimóji*, *sėdýnė*, *sėdėnė*, *sėdýba*, *pastūrgalis*, *paskuīgalis*, *strėngalis*, *užpakalis*, *skersóji*, *dūgnas* juok., *dugninė* juok.,

1 pav. Šiaurės žemaičių patarmės žemėlapis (sudarė Laura Geržotaitė)

(mat jis reprezentuoja vieną žmonių suvoktą tikrovėje egzistuojantį dalyką) ir raišką, kurią sudaro visų jo galimų morfologinių formų garsinis (ar jį atitinkantis grafinis) pavidalas“ (Jakaitienė 2009, 28). Tos pačios onomatemos (daugiareikšmio žodžio) reikšmės, įvardijančios skirtingus denotatus, t. y. skirtingas kūno dalis, laikomos atskiromis leksemomis, kurių sąsajos žymimos numeriais, pavyzdžiui: *raukai 1* knt. pl. ‘išeinamąją angą užtraukiantys raumenys’ ir *raukai 2* knt. pl. ‘užpakalis’⁷.

ŠŽ patarmėje vartojamus SD pavadinimus tiriant lingvogeografiniu aspektu, visų pirma siekta išsiaiškinti, kurie somatonimai paplitę tik šioje patarmėje, o kurie vartojami plačiau. Pagal SD pavadinimų paplitimą skiriami trys pogrupiai: žemaitybių, žemaitiškų-aukštaitiškų tarmybių ir bendraturtės, arba visuotinės, leksikos.⁸

dūlė, diršė, subinė vulg.; *kitas (antras) gālas* šnek. Panašūs ir kitų tyrimų rezultatai, pgl.: „Toliau pagal dažnumą eina žodžiai, galintys pakeisti tikruosius pavadinimus žmogaus kūno dalių, susijusių su tuštinimusi bei dauginimusi“ (Jasiūnaitė 2005).

⁷ Tokia leksemų numeracija neatitinka LKŽe pateikiamo daugiareikšmio žodžio reikšmių numeracijos, nes straipsnyje ryškinamas tik SD leksemų, priklausančių tai pačiai onomatemi, santykis.

⁸ Nurodomas kiekvienos leksemos paplitimas: pirmiausia pateikiami ŠŽ, šiaurės žemaičių kretingiškių ir šiaurės žemaičių telšiškių, rašytinių šaltinių – LKŽe, LKŽePgK,

1.1. Žemaitybių pogrupiui skiriami tie somatonimai, kurių paplitimas paliudytas tik žemaičių tarmės plote. Be to, žemaitybėmis laikomi ir tie pavadinimai, kurie yra gana plačiai paliudyti žemaičių teritorijoje ir tik viename kitame aukštaičių tarminiame punkte arba vienoje kitoje vietovėje, esančioje žemaičių–aukštaičių paribyje (taip pat Grinaveckis 1985, 4). Tyrimo tikslas lėmė dviejų žemaitybių grupelių skirtį – tik ŠŽ ir ne tik ŠŽ patarmėje paplitusios žemaitybės.

1.1.1. Rašytinių šaltinių ir apklausų gyvojoje ŠŽ patarmėje duomenimis, didžiausią SD pavadinimų dalį – net 65 procentus (54x) – sudaro **šiaurės žemaičių** plote paliudytos žemaitybės. Jos, kaip ir didesniuose tarminiuose plotuose vartojamos leksinės tarmybės, „<...> esti trijų rūšių: 1) tikrosios leksinės, 2) darybinės, 3) semantinės“ (Jakaitienė 2009, 178)⁹.

Didžioji dalis tik ŠŽ patarmėje paliudytų SD žemaitybių yra tikrosios leksinės tarmybės.¹⁰ Jos turi šaknis (dūriniai – iš dviejų šaknų suda-

---

LKŽePpK, žemaitiškų žodynų ir tekstų – duomenys, po to ŠŽ gyvosios kalbos duomenys: užrašomos tirtų punktų santrumpos (kaip LKŽe ir LKA) ir tų punktų numeriai; neįtrauktųjų į LKŽe ir LKA sąrašus vietovardžių santrumpos sukurtos tyrimo autorių, pavyzdžiui: Dgd (185) – Daugėdai, Mdg (189) – Medingėnai, Lap (188) – Lapiai. Visuose apklaustuose punktuose iš gyvosios tarmės paliudytos leksemos žymimos ŠŽ (be punktų santrumpų). Kitų tarmių ir patarmių nuorodos (tik iš rašytinių šaltinių – LKŽe, LKŽePpK, LKŽePpK, tarmių žodynų) atskiriamos kabliataškiu ir pateikiamos tokia tvarka: žemaičių (vakarų žemaičiai; pietų žemaičiai varniškiai; pietų žemaičiai raseiniškiai); aukštaičių (vakarų aukštaičiai šiauliškiai; vakarų aukštaičiai klaipeidiškiai; vakarų aukštaičiai kauniškiai; rytų aukštaičiai panevėžiškiai; rytų aukštaičiai kupiškėnai; rytų aukštaičiai uteniškiai; rytų aukštaičiai anykštėnai; rytų aukštaičiai širvintiškiai; rytų aukštaičiai vilniškiai; pietų aukštaičiai). Jeigu leksema yra paplitusi visose tarmėse, žymima ŽA.

Be minėtųjų, teikiamos ŠVŽŽ vartojamos santrumpos (žr. ŠVŽŽ 2, 7–9).

⁹ Lietuvių kalbotyroje tarmybių klasifikavimas įvairuoja (plg. Vitkauskas 1976, 9; Jakaitienė 2009, 176–178; Gritėnienė 2011, 2).

¹⁰ Tikrųjų leksinių dialektizmų samprata ir apibrėžtis taip pat skiriasi, plg.:

„Visi lietuviški, baltiški žodžiai, turintys šaknį, kurios visai nėra lk [literatūrinėje kalboje – aut. pastaba]“ (Vitkauskas 1976, 9);

„Tikrosios leksinės tarmybės yra tarmiški žodžiai, turintys šaknį, kurios nėra nei bendrinėje kalboje, nei kitose tarmėse (jomis pavadintos sąvokos vienoje tarmėje kitur nusakomos visai kitais žodžiais)“ (Jakaitienė 2009, 178). Iš apibrėžimą iliustruojančių pavyzdžių matyti, kad tos pačios sąvokos kriterijus yra itin svarbus, nes būtent jis patikslina šaknies buvimo / nebuvimo sampratą, plg. autorės pateikiamas tikrąsias leksines

rytą kamieną, sudėtiniai pavadinimai – dviejų žodžių junginį), kurių nėra tarp bendrinėje kalboje vartojamų SD pavadinimų, pavyzdžiui: *bezdalinė* Pln (156), End (218) knt. ‘užpakalis’; nj. *bañdeliai*¹¹ Gršl (092), Slnt (093), Pln (156); Tl (128), Lk (160) knt. pl. ‘užpakalis, dvi jo pusės’; *dùpcè* Klpn (124); Skd (029), Lk (160) / *dùpcis* Krt (123), Klpn (124); Mžk (004), Lk (160) (plg. *dùpkè* ZanŽ 1, 341)¹² knt. ‘užpakalis’; ret. *krėžis* Vž (216) knt. ‘t. p.’; *krėžulis* LKŽe (Slnt); Vnt (046), Kpn (069), Trš (099), Tl (128), Lk (160) / *krežulys* Mžk (004) knt. ‘t. p.’; *kritė* LKŽe (Brs, Slnt), LKŽePpK (Kl, Lnk, Slnt), ŠVŽŽ 1, 339 (Ms, Srp), Įplt (061), Gršl (092), Slnt (093), Krt (123), Klpn (124), Lap (185), Krtn (152), End (218); Mžk (004), Skd (029), Yl (031), Ms (040), Kpn (069) knt. ‘t. p.’; *prýbezdas* LKŽe (Nt, Trk) knt. ‘t. p.’, ret. *pupspiřgè* LKŽe (KlvrŽ) knt. ‘t. p.’; *pìrsla* LKŽe (Knt, Šts), Slnt (093), Krt (123), Klpn (124), Pln (156), Ždv (252); Mžk (004), Sd (043), Trš (099) knt. ‘t. p.’; *rėvas* / *rāvas* Pln (156), Vž (216) / *ravà* / *revà* Gršl (092), Krt (123), Klpn (124); Lk (160) ‘tarpas tarp sėdmenų’¹³; *spròklė* LKŽe (Grg, Kal, Klpn), ŽLP 47 (Grg, Kl, Slnt); Tl (128), Lk (160) / *spròkla* LKŽe (Šts) knt. ‘užpakalis’; ret. *stórgalis* LKŽe (Lk) knt. ‘t. p.’; *stùrplis* LKŽe (Brs, Šts, Vks), Tl (128) knt. ‘t. p.’; *subiñtarpis* LKŽe (Slnt, KlvrŽ, Trk, Vks), ŠŽ / *subiñtarpis* LKŽePpK (Trk), LKŽe (Vl) knt. ‘tarpas tarp sėdmenų’; *šnypslė 1* LKŽe (Lk), Slnt (093), Pln (156); Vks (034), Vnt (046), Kpn (069), Trš (099), Tl (128) knt. ‘išeinamoji anga (*anus*)’; *švámpa* LKŽe (Ggr), Pln (156), Lap (185); Vks (034) knt. ‘užpakalis’; *tarañkis* Krt (123), Klpn (124) knt. ‘t. p.’.

Darybiniai dialektizmai – tai „savitos tarmės žodžių darybos formos“ (Gritėnienė 2011, 2). Bendrinėje kalboje juos atliepia bendrašakniai,

---

tarmybes *vařvas* ‘lašas’, *lūžulys* ‘sulūžęs daiktas’ ir DLKŽe fiksuojamus veiksmazodžius *varvėti*, *lūžti*;

„tarmiški žodžiai, turintys šaknį, kurios nėra bendrinėje kalboje“ (Gritėnienė 2011, 2). Sprendžiant iš analizuojamų pavyzdžių, šaknies kriterijus taikomas tam tikro augalo pavadinimų sistemos ribose, plg. Panemunėlio šnektos tikraisiais leksiniais dialektizmais laikomus pavadinimus [*čjulpikas* ‘karpytalapė notrelė’, *šjunmėtė* ‘dirvinė mėta’ (Gritėnienė 2011, 6).

¹¹ Šio semantinės nominacijos rūšies somatonimo leksinis motyvatorius LKŽe pateikiamas dvejopai – *buñdelis* ir *bañdelis* ‘pirtinis nedidelis pyragaitis (raitytas)’. V. Vitkauskas mano, kad variantas *buñdelis* taisytinai į *bañdelis* (Vitkauskas 2006, 70).

¹² Ne bendrinės kalbos, o zanavykų tarmės atžvilgiu – tai ne leksinių, o morfologinių dialektizmų santykis.

¹³ Gretinant ne bendrinės kalbos, o žemaičių ir aukštaičių tarmių leksiką, šis pavyzdys – semantinė tarmybė.

bet su kitomis darybos priemonėmis sudaryti SD pavadinimai, pavyzdžiui: ret. *prisēstē* LKŽe (Šts) knt. ‘užpakalis’ (plg. *sēdmuō* ‘sėdimoji kūno vieta, sėdynė, užpakalis’ DLKŽe, BLKŽeA); *subinālē* LKŽe (End), LKŽePpK 222 (Žd), ŠŽ ‘subinė, užpakalis’; *šikinyčē* KrtnŽ 412, Plng (151); Mžk (004), Trš (099), Tl (128), Lk (160) knt. ‘užpakalis’; ret. *šikytā* LKŽe (Šts), Mžk (004) knt. ‘t. p.’; *šikmenys* LKŽe (Šts), Pln (156), Mžk (004) knt. ppr. pl. ‘t. p.’; ret. *šikšis* LKŽe (Šts) knt. ‘t. p.’ (plg. *šiknā* vulg. ‘užpakalinė kūno dalis; sin. užpakalis, sėdynė’ BLKŽe); *užpakalēlis* LKŽe (Rdn), ŠVŽŽ 2, 391–392 (Mil) dem. ‘užpakalis’ ir pan.

Semantinių tarmybių, turinčių „tik tam tikrai tarmei būdingą reikšmę“ (Jakaitienė 2009, 179), tarp tik ŠŽ patarmėje paliudytų SD pavadinimų labai nedaug, pavyzdžiui: ret. *stabilē* LKŽe (Dr) knt. ‘užpakalis’ (plg. *stebulē* tech. ‘rato dalis, maunama ant ašies ar veleno’ DLKŽe, BLKŽeA); ret. *vagā* Gršl (092) ‘tarpas tarp sėdmenų (plg. *vagā* ‘1. arimo griovelis, 2. vago tuvu, kaupu tuvu padaromas gūbrelis, 3. upės takas, 4. *prk.* kas panašu į griovelį, raukšlė’ DLKŽe, BLKŽeA). Ir semantinės, ir darybinės tarmybės požymių turi *ūžduralis* LKŽe (Dr, Kal, KlvrŽ), Įplt (061), Krt (123), Klpn (124); Skd (029), Sd (043), KlvrŽ (066), Tl (128) knt. ‘užpakalis’ (plg. *ūžduris* ‘vieta už durų’ DLKŽe, BLKŽeA).

1.1.2. Negausią grupelę sudaro ne tik ŠŽ patarmės plote paplitusios žemaitybės. Visose – **šiaurės, pietų ir vakarų** – žemaičių patarmėse vartojamų leksemų neužfiksuota, šeši SD pavadinimai užrašyti tik iš **šiaurės ir pietų** žemaičių patarmių.

Tikrosiomis leksinėmis tarmybėmis laikomi bendrinėje kalboje neturintys leksinio lygmens atitikmenų dūriniai *subingalis* Įplt (061), Gršl (092), Slnt (093), Krt (123), Klpn (124), Krtn (152), Pln (156), Rt (219); Mžk (004), Skd (029), Vks (034), Trš (099); LKŽe (Krš, DūnŽ 356); LKŽe (Erž) knt. ‘užpakalio pati pradžia, sėdmenys’¹⁴; *tařpsubinīs* Įplt (061), Slnt (093), Krt (123), Klpn (124), Krtn (152), Pln (156), Dgd (188), Rt (219); LKŽe (S.Dauk), Mžk (004), Skd (029), Yl (031), Ms (040), Sd (043), Vnt (046), KlvrŽ (066), Kpn (069), Trš (099), Tl (128); LKŽe (Užv) knt. ‘tarpas tarp sėdmenų’.

Keletas leksemų skirtinos darybinėms tarmybėms, pavyzdžiui: *subinēlē* KrtnŽ 396–397, Pln (156), ŠVŽŽ 2, 250 (Mil); LKŽe (Rs, Vdk) dem. ‘subinė, užpakalis’.

¹⁴ Plg. tikrosiomis leksinėmis tarmybėmis laikomus dūrinius *kāulažolis*, *kāulažolē* ‘vaistinė taukė’, *šaltāmētē* ‘pipirmētē’ (Gritėnienė 2011, 4–5).

Esama ir semantinių tarmybių, pavyzdžiui: *kėpalas* LKŽe (Trk), Tl (128), Lk (160), Mdg (189), Mžk (004), Skd (029), Vks (034), Sd (043), Vnt (046), Kpn (069), Trš (099), Rdn (100); Įplt (061), Krtn (152), Pln (156), Lap (185), Dgd (188), End (218), Rt (219); LKŽe (Šv) knt. ‘užpakalis’ (plg. *kėpalas* ‘apskritas arba pailgas duonos ar pyrago kepinys’ DLKŽe); *skrúostas* LKŽe (Ggr, Šts), Įplt (061), Krt (123), Klpn (124), Rt (219), Vvr (250); Mžk (004), Tl (128), Lk (160); DūnŽ 332 knt. ‘viena sėdmenų pusė’ (plg. *skrúostas* ‘veido šonas’ DLKŽe).

1.2. Žemaitiškų-aukštaitiškų tarmybių pogrupį sudaro tie SD pavadinimai, kurių vartojimas paliudytas ne tik žemaičių, bet ir aukštaičių tarmėse (10 leksemų). Jie neįtraukti nei į DLKŽe, nei į BLKŽe antraštiną. Tarp jų yra ir tikrųjų leksinių tarmybių, pavyzdžiui, *bulis* Įplt (061), Pln (156), Vž (216), Vvr (250); LKŽe (Als, Vks), Vks (034), Rdn (100); DūnŽ 56 (plg. *bùlè* LKŽe (Krkł, Užv); *bulià* KpŽ 1, 248¹⁵) ‘viena pasturgalio pusė’; *rùkè 1* LKŽe (Šts), Įplt (061), Plng (151); Mžk (004), Sd (043); LKŽe (Grz; Alvt, Gs, Lkš, Snt, Šmk), KzRŽ 2, 189; LKŽe (Grž) knt. ‘išeinamoji anga (*anus*)’, ir darybinių tarmybių, pavyzdžiui, *šiktys* LKŽe (Als), Skd (029), Vks (034); LKŽe (Alk, Ilg, Mrj) knt. ppr. pl. ‘užpakalis’, ir semantinių tarmybių, pavyzdžiui, *veidėlis* End (218); LKŽe (Jrb; Žb; Krv) knt. ‘viena sėdmenų pusė’ (plg. *veidėlis* dem. *vėidas* ‘priešakinė žmogaus galvos dalis’ DLKŽe); *žándas* ŠŽ; LKŽe (Vrn; Str) knt. ppr. pl. ‘viena sėdynės pusė’ (plg. *žándas* ‘apatinė šoninė veido ar snukio dalis’ DLKŽe).

1.3. Bendratautei, arba visuotinei, leksikai skiriami pagrindiniam žodyniniam fondui priklausantys SD pavadinimai bei visuotinai vartojami liaudies šnekamosios kalbos žodžiai, vadinamieji kolokvializmai (plg. Jakaitienė 2009, 174); jie sudaro 16 proc. tiriamųjų somatonimų (toliau – Bt).

1.3.1. Pagrindinio žodyninio fondo leksikai (BtPg) atstovauja tie somatonimai, kuriais dažniausiai kasdienėje (ir rašytinėje, ir sakytinėje) netarminėje kalboje (ir daugelyje tarmių) įvardijamos kūno dalys. Tai nekonotuotos leksemos, įtrauktos į DLKŽe ir BLKŽe antraštiną. Šiai grupei skirtinas vienintelis SD pavadinimas – *užpakalis* LKŽe (Kl, Krt, Plng, Slnt); ŠVŽŽ 2, 391–392 (Šek), LKŽe (Akm, Als, Brs, Sd, Skd, Trk, Všov, Žeml), ŠŽ; ŽA; BtPg DLKŽe, BLKŽeA ‘sėdynė, pasturgalis’.

1.3.2. Kolokvializmams priskiriami šnekamosios (tarminės ir netarminės) kalbos somatonimai, kurių didžioji dalis yra fiksuojama DLKŽe ir

¹⁵ Kaip matyti iš pateiktų paplitimo duomenų, leksema vartojama ne tik šiaurės ir pietų žemaičių, bet ir rytų aukštaičių kupiškėnų, tik su kitokiu kamienu.

BLKŽe, vienas kitas (dažniausiai frazeologinio tipo) paliudytas kituose netarminiuose žodynuose, pavyzdžiui: *añtras / antrāsīs gālas* Gntl (094); ŽA FŽe (Rs), PŽe (Ut), SŽe (šnek.) knt. ‘užpakalis’; *dūgnas* LKŽe (Vvr, Trš), CŠŽKT 74 (Kl), Slnt (093), Krt (123), Klpn (124), Pln (156), Lap (185), Vž (216); ŠVŽŽ 1, 137 (Šul), Mžk (004), Skd (029), Yl (031), Ms (040), Sd (043), Vnt (046), Kpn (069), Trš (099), Tl (128), Lk (160); LKŽe (Skdv; Jnš; Lz, LzŽ); Bt DLKŽe, SŽe (šnek.), FŽe (Kv, Mrj) knt. ‘t. p.’; *minkštà vietà* End (218); (Skdv); FŽe (Bub) knt. ‘t. p.’; *pastūrgalis* LKŽe (Plt, Slnt, Šts), KrtnŽ 284; ŠVŽŽ 2, 31 (Daug, Ged); ŠŽ; LKŽe (Krš, Klm, Tt); KzRŽ 2, 59; LKŽe (Brt, Krsn, Gs, Žvr; Krs); KpŽ 3, 94; LKŽe (Rk; An; Ašm; Al, Ndz, Pns); Bt DLKŽe knt. ‘užpakalinė žmogaus ar gyvulio kūno dalis, užpakalis’; *rūrà* LKŽe (Pln), KrtnŽ 352, ŠŽ; ŽA; Bt FŽe knt. ‘užpakalis’; *subinē* LKŽe (Dr, End, Kl, Krtn, Nt, Plng, Slnt, Vvr), KrtnŽ 396–397, ŠVŽŽ 2, 250 (Ip, Že), CŠŽKT 117; LKŽe (Als, Gd, Lc, Lk, Lnk, Ms, Nv, Šts, Trk, Trš, Ub, Vks), ŠVŽŽ 2, 250 (Gin, Kauk, Kr, Kul, Lu, Md, Med, Mil, Ms, Skd, Šnk), ŠŽ (plg. *subinē* ŽA; Bt BLKŽeA, LŽBe 219, FŽe, PŽe, SŽe) knt. ‘t. p.’; *šikinē* LKŽe (Slnt), KrtnŽ 412, ŠŽ; ŽA; Bt BLKŽeA, FŽe, PŽe (plg. *šikynē* Bt LŽBe 199) knt. ‘t. p.’; *šiknà* LKŽe (Gršl), KrtnŽ 412, ŠVŽŽ 2, 282 (Srp); LKŽe (Lpl, Tl, Žd, Žr), ŠVŽŽ 2, 282 (Ms, Šts), ŠŽ; ŽA; Bt BLKŽe, FŽe, PŽe, LŽBe 99 knt. ‘t. p.’; *uodegà* LKŽe (End, S.Dauk, Ggr, Rdn, Vks), Iplt (061), Gršl (092), Slnt (093), Krt (123), Klpn (124), Plng (151), Pln (156), Lap (185), End (218), Rt (219); Mžk (004), Skd (029), Vks (034), Sd (043), Vnt (046), Kpn (069), Trš (099), Tl (128), Lk (160); ŽA; Bt DLKŽe knt. ‘užpakalis’.

Lingvogeografinis SD pavadinimų tyrimas liudija jų **gyvybingumą**. Šios teminės grupės leksemų branduolį sudaro ŠŽ tarmybės, nuo seno vartojamos patarmėje. Daugiau nei pusė iš rašytinių šaltinių surinktų leksemų (55 proc.) gyvai tebevartojamos ŠŽ plote. Dar daugiau, iš gyvėsios patarmės surinkta ŠŽ žodynuose ir tekstuose nefiksuotų SD pavadinimų, jie sudaro net trečdalį surinktųjų somatonimų (33 proc.), pavyzdžiui: ret. *krėžis* Vž (216) knt. ‘užpakalis’; ret. *liūlis* Tl (128) knt. ‘užpakalis’; ret. *perdalinė* Slnt (093) knt. ‘užpakalis’; *subinēs sprōgis* Gntl (094), Klpn (124) knt. ‘tarpa tarp sėdmenų’; ret. *subinraukē* Vvr (250) knt. ‘išeinamoji anga (anus)’; ret. *subinskylē* Skd (029) knt. ‘t. p.’; *tarānkis* Krt (123), Klpn (124) knt. ‘užpakalis’ ir kt.

Tik septyni rašytiniuose šaltiniuose užfiksuoti SD pavadinimai nebuvo paliudyti apklausų metu, tikėtina, kad jie traukiasi iš gyvosios vartosenos, pavyzdžiui: ret. *prisēstē* LKŽe (Šts) knt. ‘užpakalis’; *prýbezdas* LKŽe (Nt, Trk)

knt. ‘t. p.’; ret. *pupspīrġē* LKŽe (KlvrŽ) knt. ‘t. p.’; ret. *stabulē* LKŽe (Dr) knt. ‘t. p.’; ret. *stórgalis* LKŽe (Lk) knt. ‘t. p.’; ret. *šikskylē* LKŽe (Ggr) knt. ‘išeinamoji anga (*anus*)’; ret. *šikšis* LKŽe (Šts) knt. ‘užpakalis’.

2. SD pavadinimų nominacijos tipai, rūšys, būdai, priemonės

Pagal nominacijos tipą tiriamosios leksemos yra dvejopos – nemotyvuotosios ir motyvuotosios.

2.1. Nemotyvuotoji (pirminė) nominacija suprantama kaip „toks realios ar menamos tikrovės dalyko virtimas kalbos faktu, kai sukuriamas autonomiškas, kitais kalbos vienetais nesiremiantis žodis“ (Jakaitienė 2009, 21). Nemotyvuotiesiems SD pavadinimams priskiriamos svetimakilmės leksemos ir savakilmiai demotyvatū (neištirtos, neaiškios etimologijos nominamos).

2.1.1. SD pavadinimų teminėje grupėje nustatytos trys savakilmės nemotyvuotosios leksemos – *bulis*, *sūbinė* ir *rūrà*.

Leksema *bulis* ‘viena pasturgalio pusė’ kildinama iš verb. ide. **b^heu-* / **b^h(u/ū)-* ‘pūstis, didėti’ su plėtinium *-l-*, plg.: slov. *būliti* ‘schwellen’, s. i. *buliḡ* ‘cunus, anus’, go. *ufbauljan* ‘aufschwellen machen, hochmütig machen’, s. ang. *býle* ‘Geschwür, Geschwulst’ ir kt. (IEW, 99); dar plg. lie. *ābulas*, *atbulai*, žė. *pabulys* ‘pakinktų dalis, esanti po arklio uodega, pauodegė’ (BSW 39; LEW, 63–64; Sabaliauskas 1990, 210). Rekonstruojama ide. **buli-* ‘Körperöffnung im Unterleib, After, Vulva’ (ALEW 1.1, 168), tačiau kituose darbuose somatonimo kilmė laikoma neaiškia (LED, 163).

Leksema *sūbinė* ‘užpakalis, sėdmenys’ taip pat neturi aiškios etimologijos. La. *subene*, *subine* laikomi lituanizmais (ME 3, 1113). Keliami hipotezė, kad tai esąs sudaiktavardėjęs būdvardis iš **subas*, plg. gr. ὕβος ‘kupra, iškilimas’ (LED, 1320). Simas Karaliūnas rekonstruoja r. bl. būdvardį **bina-* < **bṅ-* / **bena-* / **bēna-* ‘beragis, baužas, be išsikišimų, lygus, glotnas ir pan.’: jo manymu, leksema *sūbinė* gali būti sudėta iš priešdėlio *su-* ir *ē* kamieno daiktavardžių **binė*, **benė* ‘viena pasturgalio pusė, kulšė’ (Karaliūnas 1999, 82–86).

Žodis *rūrà* tradiciškai laikomas skoliniu iš le. ar blr. (Brückner 1877, 128; Skardžius 1943, 193; LEW, 751; LED, 1118), tačiau naujesniais tyrimais nustatyta, kad iš lenkų kalbos žodis pasiskolintas ir į baltarusių kalbą, plg. s. blr., dial. blr. *pypa* ‘vamzdis’ (Kregždys 2016, 569). Le. *rura* ‘kanalas, vamzdis; cilindras (tokia vyrų skrybėlė); šautuvo vamzdis; ilgas kaulas; fistulė; virškinamasis ir kt.’ yra skolinys iš v. v. a. *rôr*, vok. *Rohr* ‘nendrė; vamzdis;

dūdelė ir kt.’ (Kregždys 2016, 569). Reikšme ‘vamzdis’ žodis vartotas senuosiuose lietuvių raštuose (Jono Bretkūno Biblijoje, Daukšos Postilėje), bibliografiniuose šaltiniuose (SD, Q418, DP473, R, N, K, Sut, M). Nėra duomenų, ar tuomet žodis vartotas ir somatine reikšme ‘užpakalis’. LEW, 751 teigiama, kad reikšme ‘užpakalis, subinė’ leksema atėjo iš lenkų ar baltarusių kalbos, tačiau tokioms reikšmėms nefiksuoja nei lenkų, nei baltarusių kalbos žodynai (Brückner 1974; PSE; SEJP; SJP 7, 1400; Kregždys 2016, 569). Sinchroniniu požiūriu somatonimas laikytinas nemotyvuotuoju žodžiu, nes reikšmė ‘vamzdis’ nėra paliudyta nei ŠŽ patarmėje, nei dabartinėje kalboje. Diachroniniu požiūriu užpakalio reikšmė (leksema) laikytina semantinės nominacijos rezultatu: *rūrà* ‘vamzdis’ → *rūrà* knt. ‘užpakalis’, todėl interpretuojama kaip savakilmė.

2.1.2. ŠŽ patarmėje užfiksuotas tik vienas nesavakilmis SD pavadinimas – *dūpcė* / *dūpcis* (plg. *dūpkė* Zanž 1, 341) knt. ‘užpakalis’. Somatonimas paskolintas iš le. (dial.) *dupa* ‘subinė, šikna’, dem. *dupka*, *dupeńka*, *dupeczka*, *dupcia* (Dąbrowska 1992, 139).

2.2. Motyvuotosios (antrinės) nominacijos leksemos remiasi kitais kalbos vienetais, kurie teikia informacijos apie įvardijamojo dalyko konceptui būdingus požymius. Jų onomasiologinė struktūra sinchroniškai yra skaidri. Šio nominacijos tipo SD pavadinimų ŠŽ patarmėje fiksuojama daugiausia – net 96 procentai. Motyvuotosios nominatemos yra kelių nominacijos rūšių – morfologinės (afiksinės ir kompozicinės), substantyviosios, kolokacinės ir semantinės¹⁶.

2.2.1. Afiksinės nominacijos rūšies SD pavadinimai sudaro beveik pusę motyvuotosios nominacijos nominatelių (43 proc.).

2.2.1.1. Daugiausia SD teminėje grupėje fiksuojama priesagų vedinių – jie sudaro net 74 procentus visų vedinių. Gausus ir darybos priemonių inventorių – per 20 priesagų.

Vardažodinių priesagų vedinių esama nedaug.

Palyginti su kitų kūno dalių pavadinimais, SD deminutyvinių vedinių tėra keletas. Jie sudaromi su priesagomis *-elis* / *-elė*¹⁷, *-ikė*, *-ukas*, *-aitė*: *subinėlė*, *užpakalėlis*; *subinikė*; *užpakalūkas*; *subinaitė*. Pora SD pavadinimų

¹⁶ Lietuvių kalbotyroje daugiausia tiriami du nominacijos būdai – derivacija ir kompozicija. Šiame tyrime į nominaciją žiūrima plačiau – kaip į naujo pavadinimo sukūrimą ne tik morfologinės darybos būdais.

¹⁷ Deminutyvinė priesaga *-elis*, *-elė* žemaičių tarmėje dedama ne tik prie dviskiemenių, bet ir prie daugiaskiemenių daiktavardžių (LKG 1, 260).

užfiksuota su žemaitiška (LKG 1, 281), greičiausiai kuršiškos kilmės (Ambrazas 2000, 95) priesaga *-alė*, kuri vartojama ne tik mažumo ar malonumo reikšme, bet ir amplifikatyvine (didinamųjų darinių) ar pejoratyvine reikšme, pavyzdžiui, *raukinālė 1* (: *raukinė 1*) knt. ‘išeinamoji anga (*anus*)’, *subinālė* (: *sūbinė*) ‘užpakalis’ (dar plg. kitų ŠŽ kūno dalių pavadinimus *nosālė* ‘didelė, ne itin graži nosis’ KrtnŽ 260, *luzginālis* ‘ausies spenelis’ Sd (043), *pilvālis* LKŽe (Krg)).

Nedidelę vedinių grupelę sudaro vietos darybinę reikšmę turintys vardažodiniai priesagos *-inē* vediniai, žymintys uždara vietą (LKG 1, 398; Ambrazas 1993, 214), pavyzdžiui: ret. *bezdalinė* knt. ‘užpakalis’ (: *bēzđalas* ‘vidurių dujos’) – ‘vieta, kur yra, gaminami, kaupiami bezdalai’; ret. *perdalinė* knt. ‘užpakalis’ (: *peřđalas* knt. ‘su balsu išeinančios vidurių dujos’) – ‘vieta, kur yra, gaminami, kaupiami perdalai’ (dar plg. kitų ŠŽ kūno dalių pavadinimus *smegeninė* knt. ‘galva’ (: *smēgenys*), *srēbalinė* knt. ‘burna’ (: *srēbalas* ‘1. viralas, sriuba; 3. prastas gėrimas, gėralas’). Galbūt vietos kategorijai skirtinas ir netipiškas hibridinis vedinys *šikinýčė* KrtnŽ 412, Plng (151); Mžk (004), Trš (099), Tl (128), Lk (160) knt. ‘užpakalis’ (: *šikinė* knt. ‘užpakalis’), struktūriniu rodikliu implikuojantis lokaciją.¹⁸ Laikyti šį žodį semantiniu dariniu iš hibridinio žodžio *šikinyčia* / *šikinyčia* ‘išvietė’ neleidžia pastarojo lokalizacija – ŠŽ patarmėje tokia reikšme vartojama leksema *šikiniňkas* KrtnŽ, 412; ŠVŽŽ 2, 282; LKŽe (Kl, Rdn, Slnt, Tl, Trk).

Veiksmožodinių priesagų vedinių esama daugiau nei vardažodinių. Jie priklauso veikėjų ir veiksmožodinės ypatybės turėtojų kategorijai ir sudaromi su įvairiomis priesagomis (šių vedinių darybinę reikšmę galima nusakyti parafrazėmis ‘ta(s), kuri(s) atlieka tam tikrą veiksmą’, ‘tas, kuris patiria tam tikrą veiksmą’, ‘tas, kuris turi tam tikrą veiksmožodinę ypatybę’), pavyzdžiui, *-inē* / *-ynē* (LKG 1, 326; Ambrazas 1993, 127–128), *-na* (LKG 1, 329; Ambrazas 1993, 124–125): *raukinė 1* ‘išeinamoji anga’ (: *raũkti*, *raũkia*, *raũkė* ‘2. tr. daryti, kad susitrauktų, užsivertų’); *šikinė* knt. ‘užpakalis’ (: *šikti*, *šika*, *šiko*); *rũkynė* knt. ‘išeinamoji anga (*anus*)’ (: *rũkti*, *rũksta*, *rũko* arba *rũkti*, *ruňka*, *rũko*)¹⁹; *šnyřštynė* knt. ‘užpakalis’ (: *šnyřšti*, *šnyřščia*, *šnyřštė*); *šiknà* knt. ‘t. p.’ (: *šikti*, *šika*, *šiko*); *-yta* (LKG 1, 335): ret. *šikytà* knt. ‘t. p.’ (: *šikti*, *šika*, *šiko*).

¹⁸ LKG 1, 403 minimos tik priesagos *-(i)nyčia*, *-yčia*.

¹⁹ Dvejopo pamatavimo atvejai laikytini polinomiacijos, polimotyvacijos pavyzdžiais.

Kai kurių SD pavadinimų darybos kategorijas identifikuoti nėra paprasta. Įrankių kategorijai neabejotinai skirtinas veiksmažodinis priesagos *-men-* (LKG 1, 370–371; Ambrazas 1993, 186) vedinys *šikmenys* knt. ppr. pl. ‘užpakalis’ (: *šikti, šika, šiko*) (dar plg. ŠŽ *édměně / édmēnys* knt. ‘burna’, *žiómēnys / žiódmenys* ‘burna’). Keli veiksmažodiniai vediniai su priesagomis *-tuvas / -tuvė* (LKG 1, 381–383; Ambrazas 1993, 178–179); *-tė, -tis* (LKG 1, 387–388; Ambrazas 1993, 181–184), žemaitiška priesaga *-enė* (Ambrazas 1993, 194) irgi galėtų priklausyti šiai darybos kategorijai (‘tai, kuo šikama, (pri)sėdama’), pavyzdžiui: *šiktūvai* ppr. pl. / *šiktūvė* knt. pl. ‘užpakalis’ (: *šikti, šika, šiko*); *prisėstė* knt. ‘užpakalis’ (: *prisėsti, prisėda, prisėdo*); *šiktys* ppr. pl. knt. ‘užpakalis’ (: *šikti, šika, šiko*); *sėdėnė* ‘užpakalis’ (: *sėdėti, sėdi, sėdėjo*)²⁰. Tačiau juos galima priskirti ir veikėjų bei veiksmažodinės ypatybės turėtojų kategorijai (plg. šiai kategorijai priskiriamus įvairius priesagos *-tuvas / -tuvė, -tė* vedinius LKG 1, 332–334), o leksemą *sėdėnė* galima interpretuoti ir kaip semantinės nominacijos rezultatą, plg. *sėdėnė* ‘1. vieta vežime, rogėse ar mašinoje atsisėsti, pasėdas, sėdynė; 2. sėdimoji kėdės ar krėslo dalis’ LKŽe; KrtnŽ 358; ŠVŽŽ 2, 172.

Veikėjų ir veiksmažodinės ypatybės turėtojų kategorijai skirtini ir pavieniai priesagų *-la* (LKG 1, 329), *-lė* (LKG 1, 376), *-ulyš* (LKG 1, 371–372), *-šis, -šė* (LKG 1, 331) vediniai, plg.: *pīrsla* knt. ‘užpakalis’ (: *pērsti, pėrdžia, pėrdė*); *sprōklė / sprōkla* knt. ‘užpakalis’ (: *sprōgti, sprōgsta, sprōgo*); *šnypšlė 1* knt. ‘išeinamoji anga (*anus*)’ (: *šnypšti, šnypščia, šnypštė*); ret. *rūkulys* knt. ‘užpakalis’ (: *rūkti, rūksta, rūko* arba *rūkti, ruńka, rūko*); ret. *šikšis* knt. ‘užpakalis’ (: *šikti, šika, šiko*); *rūkšė 1 / riūkšė 1* (: *rūkti, ruńka, rūko* ‘darytis raukšlėtam, trauktis’) knt. ‘išeinamoji anga (*anus*)’.

2.2.1.2. ŠŽ patarmėje užfiksuoti tik du SD priešdėlių vediniai, tačiau prefiksacija yra itin svarbi, nes su priešdėliais padaromi somatonimai visų pirma atlieka nominacinę, įvardijamąją, o ne vertinamąją, aksiologinę funkciją. Paprastai priešdėliniai vediniai nurodo kūno dalies lokaciją, pavyzdžiui, *pārūris / parūrīs* knt. ‘žemiausioji užpakalio dalis, vieta prie ar po užpakaliu’, *pāsubinis / pasubinīs* knt. ‘žemiausioji užpakalio dalis, vieta prie užpakalio, po užpakaliu’. Struktūriniu požiūriu priešdėlinis atrodo ir somatonimas *añsubinis / antsubinis* knt. ‘užpakalis’, tačiau nesant darybinės reikšmės žodis

²⁰ Panašiai interpretuoja Marius Smetona (2015, 120): „Gana daug šios grupės eufemizmų atsiradę todėl, kad ant užpakalio yra sėdima (*prisėstė, sėdamóji, sėdėnė, sėdimà, sėdimóji, sėdynė, sėdūklė, sėdžia*). Tokios motyvacijos eufemizmų yra ir lenkų kalboje, pavyzdžiui, *siedzenie* (Dąbrowska 1992, 139).“

laikytinas neskaidžiu. Galbūt jis radosi kaip formalus leksemos *pāsubinis* / *pasubinỹs* ‘žemiausioji užpakalio dalis, vieta prie užpakalio, po užpakaliu’ antonimas.

Komentuotina leksemos *užpakalis* ‘sėdynė, pasturgalis’ daryba – paprastasis kalbos vartotojas greičiausiai nebejaučia ryšio su pamatiniu menkai bevertinamam daiktavardžiu *pakalà* ‘nugara, užpakalis’ (plačiau žr. LED, 896). Neatmestinas ir asociacinis ryšys su leksema *užpakalis* ‘viso kūno užpakalinė pusė’, tuomet leksema *užpakalis* ‘sėdynė, pasturgalis’ būtų semantinės nominacijos rūšies nominatema (žr. 2.2.6.).

2.2.1.3. Tarp SD pavadinimų galūnių vedinių yra šiek tiek daugiau nei priešdėlių vedinių – 6. Visi jie yra veiksmožodiniai vediniai, priklausantys veikėjų ir veiksmožodinės ypatybės turėtojų kategorijai, plg.: *liulis* knt. ‘užpakalis’ (: *liulėti, liūla, liulėjo* ‘1. liūliuoti, siūbuoti; 2. liumpsėti, linksėti; 3. dribsėti, linguoti’); ret. *prýbezdas* knt. ‘užpakalis’ (: *pribezdeti, pribezda, pribezdejo*); *raukai* 1 knt. pl. ‘išeinamąją angą užtraukiantys raumenys’ (: *raukti, raūkia, raūkė*)²¹; *rūkà* knt. ‘užpakalis’ (: *rūkti, rūksta, rūko* arba *rùkti, ruńka, rùko*); *rùkė* 1 knt. ‘išeinamoji anga (*anus*)’ (: *rùkti, ruńka, rùko*); *šniaūkė* knt. ‘užpakalis’ (: *šniaukti, šniaūkia, šniaūkė* ‘1. uostyti; 2. su garsu traukti orą, šnupuoti’).

Apibendrinant pasakytina, kad darybos kategorijos ŠŽ somatonimų nominacijoje yra glaudžiai susijusios, skirtis tarp jų ne visada aiški, ribos difuziškos, „semantiškai artimų darybos kategorijų vediniai gali lengvai pereiti iš vienos kategorijos į kitą“ (Ambrasas 1993, 12).

2.2.3. Dūriniai sudaro penktadalį SD darinių – užfiksuota 10 somatonimų. Tiek dūrinio reikšmė, „tiek jo forma daug priklauso nuo to, kuriomis kalbos dalimis eina tie žodžiai, iš kurių dūrinys yra padarytas“ (DLKG, 150). Pažymėtina, kad visi tiriamieji dariniai turi abu daiktavardinis dėmenis.

Daugiausia kompozitų pasidaryta su antraisiais abstrakčios reikšmės daiktavardiniais dėmenimis *gālas, skylė, tārpas*; leksema *gālas* turi ir neigiamą vertinamąjį požymį, plg.: *antrāgalis* / *ańtrgalis* knt. ‘užpakalis’; ret. *stōrgalis* knt. ‘užpakalis’; *subĩngalis* knt. ‘užpakalio pati pradžia, sėdmenys’; ret. *subĩnskylė* knt. ‘išeinamoji anga (*anus*)’; *šĩkskylė* knt. ‘išeinamoji anga

²¹ Galimà ir semantinė nominacija, plg. *raukai* ‘maišo ar sūrmaišio užrišant surauktoji vieta’ (žr. 3.1.1.); taip interpretuoja Smetona 2015, 120. Abi motyvacijos tikėtinos, tačiau darybinių šaknies *rauk-* sinonimų gausa ir funkciją nurodančio leksinio motyvatoriaus svarba paremia morfologinę nominaciją. Dar plg. *bóbos* (*bobūtės*) *raukai* bot. ‘rasakilė (Alchemilla vulgaris)’ LKŽe (Grg, Lk).

(anus)'; *subiñtarpis* / *subintarpis* knt. 'tarpas tarp sėdmenų'. Su tiesioginės konkrečiosios reikšmės antruoju dėmeniu *subinė* pasidarytas vienintelis dūrinys *tarpsubinis* knt. 'tarpas tarp sėdmenų'. Lekšemos *subinvagė* / *subinvagis* knt. 'tarpas tarp sėdmenų' antrasis dėmuo *vagà* 'arimo griovelis' tarpo tarp sėdmenų reikšmę įvardija metaforiškai. Pirmieji šių dūrinių dėmenys, kaip jau minėta, yra daiktavardiniai, išskyrus skaitvardį *añtras*, vartojamą perkeltine reikšme ir nurodantį priešpriešą priekyje esančioms kūno dalims (*antrāgalis* / *añtrgalis* 'užpakalis'). Determinaciniai dūriniai su abiem daiktavardiniais dėmenimis paprastai nurodo posesinius ir lokatyvinius santykius – kuriai kūno daliai priklauso pirmuoju ar antruoju dėmeniu pasakytas dalykas, pavyzdžiui, ret. *subinraukė* knt. 'išeinamoji anga (anus)', *šikskylė* knt. 'išeinamoji anga (anus)' (greičiausiai pirmasis dėmuo sutrumpėjęs, plg. *šiknāskylė* 't. p.').

Keblu interpretuoti reto metaforinio dūrinio *pupspiřgė* knt. 'užpakalis' darybą: tikėtina, kad antrasis dėmuo yra veiksmažodinis (*spiřginti* '1. labai smarkiai kaitinti' KrtnŽ 383, 'skrudinti, kepinti' ŠVŽŽ 2, 227 ar *spiřgti* 'kepnamam čirškėti, spiřgėti'), o pirmasis dėmuo yra veiksmažodžiu reiškiamo veiksmo objektas. Sieti antrąjį dėmenį su daiktavardžiu *spiřgas* neleidžia jo paplitimas – žemaitiškų žodynų ir LKŽe duomenimis (bei gimtatarmio autoriaus patirtimi), jis nevartojamas ŠŽ patarmėje.

2.2.4. Neproduktyvios nominacijos rūšies – substantyvizacijos – pavyzdžių ŠŽ patarmėje tėra keli. SD pavadinimų grupėje fiksuojamas vienintelis *sėdamóji* ŠŽ (plg. *sėdimóji* LKŽe (Žvr; Ds); Bt BLKŽeA; FŽe; SŽe) 'užpakalis', perteikiantis funkcijos, paskirties požymį (dar plg. ŠŽ *ėdamóji* 'burna', *srebiámóji* 't. p.').

2.2.5. Kolokacinės nominacijos rūšies SD pavadinimų yra itin mažai. Užfiksuoti du sudėtiniai pavadinimai su derinamoju pažyminiu, nurodančiu kūno dalies lokaciją, pavyzdžiui, *añtras* / *antrās is gālas*, arba apibrėžiančiu šios kūno dalies morfologinį požymį, pavyzdžiui, *minkštà vietà*. Valdomojo pažyminio vienintelis sudėtinis pavadinimas metaforiškai įvardija sėdmenų dalį, pavyzdžiui: ret. *subinės sprōgis* knt. 'tarpas tarp sėdmenų' (plg. *sprōgis* 'plyšys, įtrūkimas' LKŽe Kal, Kl, Krt, KlvrŽ, Lkž, Ms, Plt, Skd, Šts).

2.2.6. Trečdalį motyvuotųjų SD somatonimų (27x) sudaro semantinės nominacijos rūšies nominatemos. Šių nominatėmų skirtumas nuo anksčiau aptartųjų toks, kad jos savo sandara nesiskiria nuo nominatorių, t. y. nominacijos procese sukuriant naują pavadinimą nevyksta jokia formaliosios žodžio sandaros modifikacija, vyksta tik semantinis pokytis. Itin svarbus vaidmuo semantinės nominacijos procese tenka metaforai – įvardijamosios

realijos (jos koncepto) asociatyviam panašumui į kitą realiją (jos konceptą), kurios pavadinimas pasirenkamas nominatoriumi, plg.: *krėžis* ‘pintinė su lanku, krestis’ → ret. *krėžis* knt. ‘užpakalis’ (plačiau žr. 3 skyrių). Kiek mažesnė dalis semantinės nominacijos tiriamųjų somatonimų yra atsiradę, remiantis metonimija, pavyzdžiui, *raukai 1* knt. pl. ‘išeinamąją angą užtraukiantys raumenys’ → *raukai 2* knt. pl. ‘užpakalis’.

Kai kuriais atvejais problemiška atskirti semantinės, ypač metoniminės, darybos ir morfologinės priesaginės darybos atvejus, ypač tada kai pamatinio žodžio (leksemos) šaknimi labai aiškiai reprezentuojamos svarbiausios, įvardijamajai kūno daliai būdingos funkcijos, kai susidaro darybinių sinonimų, turinčių tą pačią reikšmę, bet skirtingus darybos (ar tik morfologinės sandaros) afiksus, grandinėlės, pavyzdžiui, *sėdėnė, sėdamoji, prisėstė* ‘užpakalis’ (: *sėdėti, sėdi, sėdėjo*). Remiantis kognityvinėmis nuostatomis, ryškinant darybinių, poliseminių, semantinių ryšių kompleksiskumą tokius dvejopai ar net keleriopai interpretuojamus somatonimus galima vadinti polinominacijos, polimotyvacijos reiškiniu pavyzdžiais.

3. SD pavadinimų motyvacijos modeliai ir jų tipai

Nominacijos analizė parodė, kad didžiausią SD pavadinimų dalį sudaro motyvuotosios nominacijos leksemos, arba *motyvemos*. Motyvemų onomasiologinė struktūra teikia informacijos apie įvardijamosios realijos konceptualųjį požymį ar požymius. Leksiniu lygmeniu tuos požymius ryškiausiai reprezentuoja leksiniai motyvatoriai. Pagal jų (jų šaknų) semantikos artimumą motyvemos sudaro tam tikrus motyvacijos modelius (MM), o pastarieji – tam tikrus motyvacijos modelių tipus, besiremiančius abstrakčiomis kognityvinėmis kategorijomis (plačiau žr. Lubienė 2015, 78–180). Nustatyta, kad SD motyvemos būdingi keturi SD motyvacijos modelių tipai (MMT): komparatyviųjų MMT, funkcinųjų MMT, deskriptyviųjų MMT ir lokatyviųjų–posesinių MMT.

3.1. Komparatyviųjų motyvacijos modelių tipas vienija tokius MM, kurie remiasi mąstymo operacija, kai įvardijant realiją (jos konceptą) pasitelkiamas jos gretinimas su kita realija (jos konceptu). Metaforiniai MM modeliai grindžiami asociatyviąja sąsaja, metoniminiai – sąlyčio santykiu.

Metaforinius MM reprezentuoja penki motyvacijos modeliai – artefaktinis, zoosomatinis, somatinis, fitoniminius, reljefinis; metoniminiais MM atsitovauja vienintelis dalies – visumos MM.

Komparatyviojo MMT motyvemų leksinių motyvatorių tiesioginėmis reikšmėmis (eksplicitiškai) paprastai įvardijamos gretinamosios realijos, o pa-

vadinamos kūno dalies konceptualusis požymis ar požymiai reprezentuojami netiesiogiai (implicitiškai)²². Tuo šis MMT skiriasi nuo kitų – funkcinių ir deskriptyviųjų – MMT.

3.1.1. Artefaktinio MM schema – *X artefaktas* → *Y kūno dalis*. Jam priklauso tie SD pavadinimai, kurių leksiniai motyvatoriai yra buities daiktų, įrankių, priemonių, statinių, drabužių ar įvairių jų dalių pavadinimai (aštuonios motyvemos), pavyzdžiui: *dūgnas* ‘žemės įdubimo, indo, padargo ar kio daikto apačia, galas’ → *dūgnas* knt. ‘užpakalis’; *krėžis*, *krėžulis* / *krežulys* ‘pintinė su lanku, krestis’ → ret. *krėžis*, *krėžulis* / *krežulys* knt. ‘užpakalis’; *krītė* ‘1. vaikų kelnių užsegamasis užpakalis; 2. kelnių dugnas, užpakalinė sėdimoji dalis’ → *krītė* knt. ‘užpakalis’²³; ret. *stabulė* ‘1. stebulė, rato dalis, kurioje sukasi ašis’ → *stabulė* knt. ‘užpakalis’; *tarañkis* ‘didelė apvali ar pusiau apvali pintinė pašarui nešti, kam susidėti, doklas’ → ret. *tarañkis* knt. ‘užpakalis’; *ūžduralis* ‘1. gyvenamųjų namų užpakalinės, prastosios durys’ → *ūžduralis* knt. ‘užpakalis’. Artefaktiniam MM skiriami ir vadinamosios kulinarinės metaforos somatonimai, kurių leksiniai motyvatoriai – maisto produktų pavadinimai (keturios motyvemos): *bañdelis* ‘pirktinis nedidelis pyragaitis (raitytas)’ → nj. pl. *bañdeliai* knt. ‘užpakalis, dvi jo pusės’; *būlka* ‘banda, bandelė (ragaišio, duonos)’²⁴ → nj. pl. *būlkos* ‘užpakalis, dvi jo pusės’; *kėpalas* ‘apskritas arba pailgas duonos ar pyrago kepinys’ → *kėpalas* knt. ‘užpakalis’²⁵; *bandėlė* ‘nedidelis pyrago kepinys’ → nj. *bandėlė* knt. ‘viena sėdynės pusė’. Pagal 1-ojo dėmens²⁶ semantiką (pupa – suvalgytas maisto produktas) šiam MM skirtina frazeologinio tipo motyvema ret. *pupspirgė* knt. ‘užpakalis’.

²² Jiems nustatyti reikalinga išsami gretinamoji onomasiologinė ir semasiologinė leksinio motyvatoriaus ir motyvemos analizė. Tokių implicitinių požymių nustatymas – šio tyrimo perspektyva.

²³ Motyvema *krītė* – metaftonijos pavyzdys, kada motyvatoriumi ir motyvema reprezentuojami referentai gretinami ir metaforiškai, ir metonimiškai.

²⁴ Leksema *būlka*, suprantama, yra skolinys (slavizmas), plačiai vartojamas šnekamojoje kalboje tiesiogine reikšme ‘banda, bandelė (ragaišio, duonos)’. Kūno dalies reikšmė susiformavo lietuvių kalboje semantinės nominacijos būdu, todėl pamatinio žodžio kilmė SD nominacijos sistemai nėra aktuali (U r b u t i s 2009, 293).

²⁵ Apie motyvemą *kėpalas* plačiau žr. S m e t o n a 2015, 118.

²⁶ Dūriniai, analizuojami pagal kiekvieno leksinio motyvatoriaus semantiką, patenka į skirtingus MM, kurių dėmė leidžia nustatyti kombinuotą MM, tačiau dėl didelės kombinuotųjų MM įvairovės ir mažo jiems priklausančių motyvemų skaičiaus nėra aprašomi atskirai.

3.1.2. Zoosomatinio MM schema – *X gyvūno kūno dalis* → *Y žmogaus kūno dalis*. Gyvūnų kūno dalių pavadinimų motyvuojamoms trys leksemos: *pastūrgalis* ‘gyvulio užpakalis’ → *pastūrgalis*²⁷ knt. ‘žmogaus užpakalis’; *stūrplis* ‘gyvulio (ppr. arkliai) užpakalinė dalis apie kryžkaulį’ → *stūrplis* knt. ‘žmogaus užpakalis’; *uodegà* ‘suplonėjusi stuburinių gyvūnų nugarkaulio atauga, ppr. esanti užpakalinėje kūno dalyje’ → *uodegà* knt. ‘žmogaus užpakalis’.

3.1.3. Somatinio MM schema – *X žmogaus kūno dalis* → *Y žmogaus kūno dalis*. SD pavadinimai motyvuojami veido ir skruosto pavadinimais (trys motyvemos): *skrúostas* ‘veido dalis nuo nosies iki ausies, žandas’ → *skrúostas* knt. ‘viena sėdmenų pusė’; *veidėlis* dem. *veidas* ‘priešakinė žmogaus galvos dalis’ → *veidėlis* knt. ‘viena sėdmenų pusė’; *žándas* ‘veido dalis nuo nosies iki ausies, skruostas’ → *žándas* knt. ‘viena sėdmenų pusė; pl. abi sėdmenų pusės’).

3.1.4. Fitoniminio MM schema – *X augalas / jo dalis* → *Y kūno dalis*. Šis MM nebūdingas SD motyvemoms. Jam galėtų priklausyti vienintelė leksema *švampa ‘1. išpuvusi medžio skylė, drevė’ → *švampa* knt. ‘užpakalis’.²⁸

3.1.5. Reljefinio MM schema – *reljefinis gamtos objektas* → *žmogaus kūno dalis* (trys motyvemos), plg.: *rėvas / rāvas / ravà / revà* ‘griovys’ → *rėvas / rāvas / ravà / revà* ‘tarpa tarp sėdmenų’; *vagà* ‘arimo griovelis’ → ret. *vagà* ‘tarpa tarp sėdmenų’, pagal antrojo dūrinio dėmens semantiką ir *subìnvagė / subìnvagis* ‘t. p.’.

3.1.6. Dalies – visumos santykio MM. Tai metoniminio potipio MM. Pagal dalies – visumos santykio kryptį skiriami du šio MM pogrupiai:

- 1) dalis vietoje visumos, schema – *X žmogaus kūno dalies Y dalis* → *X žmogaus kūno dalis* (šešios motyvemos), plg.: *raukaĩ 1* knt. pl. ‘išeina-

²⁷ Plg. *pastūrgalis* ‘1. užpakalinė kokio daikto dalis’ DLKŽe, ‘1. užpakalinė kokio daikto (vežimo, laivo ir pan.) dalis’ LKŽe, tačiau ŠŽ patarmės žodynai tokios reikšmės nefiksuoja, plg. *pastūrgalis* ‘1. žmogaus ar gyvulio užpakalis. 2. gyvulio užpakalio mėsa’ ŠVŽŽ 2, 31, ‘stuburo apatinė dalis’ KrtnŽ 284.

²⁸ LKŽe nurodyta, kad *švampa* (S.Dauk, Vvr; Šv) yra skolinys iš vok. dial. *schwamp*. Somatinė germanizmo reikšmė nėra paliudyta. Didžiajame vokiečių kalbos žodyne *Duden* nurodytos reikšmės ‘1. pintys (Porifera); 2. kempinė; 3. grybas; 4. trobagrybis’, žodis siejamas su s. v. a. *swamm*, *swamp* ‘porėtas, kempiniškas’ (žr. <https://www.duden.de/rechtschreibung/Schwamm>). Somatinė reikšmė nefiksuojama ir etimologiniuose žodynuose, pavyzdžiui, EWD. Dėl semantinės leksemos *švampa* interpretacijos dar plg. Smetona 2015, 116.

mąją angą užtraukiantys raumenys', *raukinālė 1, raukinė 1, rūkynė 1, rūkšė 1 / riūkšė 1, šnypšlė 1* knt. 'išeinamoji anga (*anus*)' → *raukai 2, raukinālė 2, raukinė 2, rūkynė 2, rūkšė 2 / riūkšė 2, šnypšlė 2* knt. 'užpakalis';

- 2) visuma vietoj dalies, schema – *X kūno dalis* → *X kūno dalies Y dalis* (viena motyvema), plg.: *užpakalis* 'viso kūno užpakalinė pusė' → *užpakalis* 'torso užpakalinė, žemiau juosmens esanti kūno dalis, sėdmenys'.

3.2. Funkcinių MMT. Funkcinių (lo. *functio* 'atlikimas') motyvacijos modelių kūrimo principas vienija tokius MM, kurių kognityvųjį pamatą sudaro kūno dalies ar kūno dalimi atliekamos fiziologinės funkcijos (fiziologinių funkcijų MM) arba tai kūno daliai būdingi, tipiški judesiai, veiksmai (kinezinių funkcijų MM)²⁹. Onomasiologinėje žodžio struktūroje paprastai juos reprezentuoja tiesioginių reiškinių veiksmažodines šaknis turintys leksiniai motyvatoriai (pastarųjų vardažodiniai rodikliai, ypač priesagos, rodo, kad funkcijos atlikimo procese kūno dalis gali būti suvokiama kaip veikėjas, instrumentas, talpyklos tipo vieta).

3.2.1. Fiziologinių funkcijų MM schema – *X kūno dalies fiziologinis veiksmas* → *X kūno dalis*. Nustatytos trys SD motyvemų leksiniais motyvatoriais reprezentuojamos fiziologinės funkcijos:

- 1) tuštinimosi (devynios motyvemos): *šikinýčė, šikinė, šikytà, šiknà, šikmenys*, ret. *šikšis*, pl. *šiktys*, pl. *šiktùvai / šiktùvė* knt. 'užpakalis', *šikskylė* 'išeinamoji anga (*anus*)';
- 2) oro gadinimo ir / arba garso skleidimo gadinant orą (13 motyvemų): ret. *bezdalinė*, ret. *perdalinė, pirsła, prýbezdás, rùkà, rùkulýs, rūkynė 2, šniaūkė, šnypšlė 2, šnypštynė, šniūkštė* knt. 'užpakalis'; *rūkynė 1, šnypšlė 1* knt. 'išeinamoji anga (*anus*)';
- 3) raumenų susitraukinėjimo (šešios motyvemos): pl. *raukai 1, raukinālė 1, raukinė 1, rùkė 1, rùkšė 1 / riūkšė 1, subinraukė* knt. 'išeinamąją angą užtraukiantys raumenys, išeinamoji anga (*anus*)'.

SD pavadinimai, turintys fiziologinės tuštinimosi funkcijos leksinius motyvatorius, yra labiausiai neigiamai konotuoti.

3.2.2. Kinezinių funkcijų MM schema – *X kūno dalies judesys* → *X kūno dalis*. Viena – sėdėjimo – funkcija reprezentuojama *sėd-* šaknies somatonimu (trys motyvemos): *sėdamóji, sėdėnė*, ret. *prisėstė*.

²⁹ Plg. „Antroji užpakalio eufemizmų grupė yra motyvuota užpakalio būdingų veiksmų ar funkcijų“ (Smetona 2015, 118–119).

3.3. Deskriptyviųjų MMT remiasi kognityviniu kvalitatyvumo principu. Jam priklauso tos SD motyvemos, kurių leksiniai motyvatoriai tiesioginėmis reikšmėmis nusako išorines ar vidines įvardijamosios realijos ypatybes ar kiekybines jos charakteristikas. Nustatyta, kad SD pavadinimai yra figūratyviojo, morfologinio ir dydžio MM.

3.3.1. Figūratyviojo MM pamatas – formos (resp. figūros) požymis. Jo schema – *X forma* → *Y kūno dalis*. Šiam tipui priskirtinos penkios motyvemos: *sprōklė / sprōkla* knt. ‘užpakalis’, *subĩnskylė* knt. ‘išeinamoji anga (anus)’, ret. *šĩkskylė* knt. ‘t.p.’, *subiĩtarpis / subĩntarpis* knt. ‘tarpas tarp sėdmenų’, *taĩpsubinis* knt. ‘t. p.’.

3.3.2. Morfologinio MM SD pavadinimų leksiniai motyvatoriai nurodo tam tikrą kūno dalies vidinės sandaros, resp. morfologijos, požymį. Šio MM schema – *X morfologinė ypatybė* → *Y kūno dalis*. Jam priskiriami du užpakalio pavadinimai: ret. *liũlis* knt. ‘užpakalis’, *minķštà vietà* knt. ‘t. p.’.

3.3.3. Kiekybinį dydžio MM reprezentuoja vienas SD pavadinimas – ret. *stōrgalis* knt. ‘užpakalis’.

3.4. Lokatyviųjų-posesinių MMT vienija labai abstrakti vietas, resp. lokacijos, kognityvinė kategorija. Norint identifikuoti vietą, itin svarbūs du parametrai: atskaitos taškas, arba orientyras, ir erdvinis santykis tarp orientyro ir įvardijamojo. Paprastai motyvacijos procese orientyru pasirenkama kita (didesnioji, svarbesnioji) kūno dalis (lingvistiniu lygmeniu – jos pavadinimas, tampantis leksiniu motyvatoriumi). Motyvacijos procese orientyro atžvilgiu gali būti pasirenkamos įvairios kryptys: *viršus / apačia, priekis / užpakalis* ir kt. Lokatyviojo MM schema – *X lokacijos rodiklis* + *Y orientyras* arba *Y orientyras* + *X lokacijos rodiklis* → *Z kūno dalis* (devynios motyvemos): *pāriũris / parĩriũs* knt. ‘žemiausioji užpakalio dalis, vieta prie ar po užpakaliu’, *pāsubinis / pasubinĩs* ‘t. p.’, *subĩngalis* ‘t. p.’; *subinēs sprōgis, subiĩtarpis / subĩntarpis, taĩpsubinis* knt. ‘tarpas tarp sėdmenų’; *antrāgalis / aĩntrgalis*, ret. *aĩntras / antrāsĩs gālas*, knt. ‘užpakalis⁴¹’; ret. *subĩnraukė* knt. ‘išeinamoji anga (anus)’.

Apibendrinimas

1. ŠŽ patarmėje užfiksuoti 83 sėdmenų ir jų dalių pavadinimai. Nustatyta, kad SD teminės grupės branduolį, du trečdalius leksemų (65 proc.), sudaro ŠŽ tarmybės. Keletas leksemų priskiriamos žemaitybėms, nes yra paliudytos pietų žemaičių patarmėje (7 proc.); nedidelę dalį sudaro žemaičių ir aukštaičių tarmėse vartojami somatonimai (10 proc.). Bendratautei leksikai

priskiriami dvejopos vartosenos somatonimai – pagrindinio žodyninio fondo leksemos (1 proc.) ir kolokvializmai (17 proc.). Lingvogeografinis tyrimas liudija šios teminės grupės leksikos gyvybingumą: daugiau nei pusė iš ŠŽ rašytinių šaltinių surinktų leksemų tebevartojamos ŠŽ patarmėje (55 proc.). Net trečdalis leksemų užrašyta iš gyvosios patarmės, jie nefiksuojami nei ŠŽ žodynuose, nei tekstuose. Tik keli ŠŽ šaltiniuose užrašyti SD pavadinimai nebuvo paliudyti apklausų metu.

2. Pagal nominacijos tipą, dominuoja motyvuotoji leksika – ji sudaro 96 proc. visų SD teminės grupės pavadinimų. Tarp jų daugiausia esama morfologinės (60 proc.) ir semantinės (35 proc.) nominacijos rūšies darinių. Substantyvosios ir kolokacinės nominacijos rūšies pavadinimai itin reti (5 proc.).

2.1. Iš dviejų morfologinės nominacijos rūšių ŠŽ daugiausia esama afiksinės nominacijos rūšies vedinių (79 proc.). Tarp jų dominuoja priesagų vediniai: net 74 proc. somatonimų pasidaryta su daugiau nei 20 priesagų, priskiriančių SD pavadinimus veikėjų ir veiksmožodinės ypatybės turėtojų, įrankių ar lokatyvinėms kategorijoms. Priešdėlių ir galūnių vediniai sudaro tik ketvirtadalį afiksinės nominacijos vedinių (26 proc.): priešdėliniai vediniai nurodo kūno dalies lokaciją, o galūnių vediniai (panašiai kaip priesaginiai) priskiria somatonimus veikėjų ir veiksmožodinės ypatybės turėtojų kategorijai. Kompozicinio darybos būdo nominatemos (21 proc.) dažniausiai nurodo posesinius ir lokatyvinius kūno dalių santykius – dominuoja determinaciniai dūriniai su abiem daiktavardiniais dėmenimis.

2.2. Šiaurės žemaičiai gausiai vartoja semantinės nominacijos rūšies SD pavadinimus – jie sudaro trečdalį visų SD nominatėmų (35 proc.).

3. Motyvuotųjų SD pavadinimų onomasiologinę sistemą sudaro keturi motyvacijos modelių tipai – komparatyviųjų, deskriptyviųjų, funkcinių ir lokatyviųjų-posesinių.

3.1. Gausiausias yra funkcinių MMT – jam priklauso beveik pusė motyvėmų (37 proc.). Leksiniai šių pavadinimų motyvatoriai, ypač jų veiksmožodinės šaknys, eksplicitiškai reprezentuoja tris fiziologines (oro gadinimo ir / arba garso skleidimo gadinant orą, tuštinimosi ir raumenų susitraukinėjimo) ir vieną kinezinę (sėdėjimo) SD funkcijas.

3.2. Antras pagal produktyvumą yra komparatyviųjų MMT – jam priklauso trečdalis motyvėmų (31 proc.).

3.2.1. Didžiausią šio MMT dalį sudaro metaforiniai motyvacijos modeliai. Eksplicitinės raiškos leksinių motyvatorių semantika išryškino penkis MM – artefaktinį, zoosomatinį, somatinį, fitoniminį ir reljefinį. Tarp jų produk-

tyviausias artefaktinis motyvacijos modelis, kurio leksiniais motyvatoriais eina tradiciniam kaimui būdingų buitės realių – daiktų, įrankių, priemonių, statinių, drabužių, maisto produktų, dažniausiai kepinų – pavadinimai. Kitokių metaforinių MM pavadinimų yra vienas kitas: zoosomatinio MM motyvumų reprezentuojamos asociacijos su naminių gyvulių kūno dalimis – gyvulių užpakaliu ir uodega; somatinio MM SD somatonimai, dažniausiai motyvuojami veido ir jo dalių pavadinimų, fiksuoja konceptualiąją GALVA (VEIDAS) : UŽPAKALIS opoziciją. Fitoniminius ir reljefinius MM realizuojami itin retai.

3.2.2. Metoniminiams SD pavadinimams būdingas tik vienas modelis, išryškinantis dalies – visumos santykį.

3.3. Deskriptyviųjų MMT leksemų esama daug mažiau (21 proc.), jomis perteikiamos išorinės ir vidinės SD ypatybės – forma, morfologija ir dydis. Lokatyviųjų-posesinių MMT SD nominacijoje yra neproduktyviausias (11 proc.).

4. Beveik visi ŠŽ patarmės sėdmenų pavadinimai yra aksiologiškai žymėti dėl SD koncepto priklausymo „nepadorioms“ kūno dalims. Nevienodą leksemų konotacijos laipsnį paprastai lemia leksinių motyvatorių semantika. Tos leksemos, kurių leksiniai motyvatoriai tiesioginėmis reikšmėmis teikia informacijos apie tuštiniimąsi yra itin neigiamai konotuos, kalboje funkcionuoja kaip disfemizmai. Daugelis komparatyviojo MMT leksemų yra nežymiai neigiamai konotuos, priklauso eufemizams.

NAMES OF BUTTOCKS IN THE NORTHERN SAMOGITIAN SUBDIALECT

Summary

This article presents a study of one of the Northern Samogitian (hereafter NS) lexical subgroups – the names of buttocks and their parts (hereafter BPN). The aim of this research is to determine which lexemes are used in the subdialect to refer to buttocks and their parts, as well as to explore the linguogeographical, nominational, and motivational characteristics of these names.

According to the semasiological aspect, the names of buttocks used by NS comprise a considerable subgroup of the thematic group of somatonyms. On the basis of written resources and live spoken samples, 87 invariant lexemes of the mentioned semantics

have been identified, e. g.: *bulis, krėžis, sėdėnė, sūbinės sprōgis, sprōklė / sprōkla, stabulė, stūrplis, subinālė, subiūtarpis / subintarpis, tarañkis, ūžduralis, ūžpakalis*, etc.

We have found that the core of the BPN thematic group, which constitutes two-thirds of the lexemes (65%), consists of dialectal words used only in the NS subdialect. Several names of body parts belong to a wider layer of the lexicon of the Samogitian dialect (7%). Somatonyms belonging to the common layer of the vocabulary of the Samogitian and Aukštaitian dialects have been recorded much less frequently (12%). The general lexicon of Lithuanian includes somatonyms of dual use: the main Lithuanian vocabulary and colloquialisms of the spoken Lithuanian language (16%).

As to nomination, the nominathemes of the motivated type of naming constitute the major part of the researched BPN, i. e. 96%. Two motivated nomination types, such as affixational (60%) and semantic (35%), have been identified as the most productive within the researched somatonymic nomination system. Among the affixed BPN the suffixed ones are dominant, highlighting the conceptual features of the agent or possessor of the verb feature and the instrument. A small set of data comprises prefixal and paradigmatic forms, whose lexical nominators, nouns or verbs, actualize respectively location or physiological processes and structure.

The BPN of semantic nomination comprise approximately 35% of all the traced invariant nominathemes of motivated nomination. Both metaphor and metonymy are significant as the accepted means of semantic nomination.

A few BPN of the unmotivated kind were found, cf. three indigenous lexemes (*bulis, rūrà, sūbinė*), and one slavic loanword (*dūpcė / dūpcis*).

The motivation system of BPN extends to four types of motivational models (MMT) – comparative, descriptive, functional, and locative-possessive. The functional MMT, the lexical motivators of which explicitly define functions of the BPN, is the most numerous type (37%). The comparative MMT, which is based on a similarity criterion (accordingly, it is a metaphorical model), is less productive (31%). The names of the descriptive type of MMT, the lexical motivators of which explicitly define external / internal qualities of a particular BPN, are less numerous (24%). The locative-possessive MMT, which is also unproductive (11%), reveals the vertical and horizontal oppositions of the BPN: TOP – BOTTOM, FRONT – BACK.

Almost all of the BPN can be considered as axiologically marked words due to the concept of the backside belonging to “indecent” parts of the body. The degree of connotation is usually determined by the semantics of lexical motivators. Those lexemes whose lexical motivators provide information about defecation and flatulence tend to have extremely negative connotations.

ŠALTINIAI

BLKŽe – Danutė Liutkevičienė (vyr. red.), *Bendrinės lietuvių kalbos žodynas*, Vilnius: Lietuvių kalbos institutas, 2013–2022, <https://ekalba.lki.lt/bendrines-lietuviu-kalbos-zodynas>.

BLKŽeA – *Bendrinės lietuvių kalbos žodyno* (žr. BLKŽe) antraštyno žodžiai, neturintys aprašų.

CŠŽKT – Zofija Babickienė, Birutė Jasiūnaitė, Angelė Pečeliūnaitė, Rūta Bagužytė, *Centrinė šiaurės žemaičių kretingiškių tarmė: tarmės tekstai su komentarais ir žodynėliu*, Vilnius: Baltos lankos, 2007.

DLKG – Vytautas Ambrazas (red.), *Dabartinės lietuvių kalbos gramatika*, 4 patais. leid., Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas, 2005.

DūnŽ – Vytautas Vitkauskas, *Šiaurės rytų dūnininkų šnektų žodynas*, Vilnius: Mokslo, 1976.

DLKŽe – Stasys Keinys (vyr. red.), *Dabartinės lietuvių kalbos žodynas* (8-as patais. ir papild. leid.), Vilnius: Lietuvių kalbos institutas, 2021, <https://ekalba.lt/dabartines-lietuviu-kalbos-zodynas/>.

GTrk – Aleksas Girdenis, *Taip šneka tirkšliškiai. Šiaurės žemaičių telšiškių tarmės tekstai su komentarais*, Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidykla, 1996.

KrtnŽ – Juozas Aleksandravičius, *Kretingos tarmės žodynas*, Vilnius: Lietuvių kalbos institutas, 2011.

LKŽe – Gertrūda Naktinienė (vyr. red.), *Lietuvių kalbos žodynas*, elektroninis variantas 2005, atnaujinta versija 2018, <https://ekalba.lt/lietuviu-kalbos-zodynas>.

LKŽPgK – „Lietuvių kalbos žodyno“ Pagrindinė kartoteka, Vilnius: Lietuvių kalbos institutas, 2015 <https://ekalba.lt/lkz-pagrindine-kartoteka>.

LKŽePpK – „Lietuvių kalbos žodyno“ Papildymų kartoteka, Vilnius: Lietuvių kalbos institutas, 2015, <https://ekalba.lt/lkz-papildymu-kartoteka>.

ŠVŽŽ – Birutė Vanagienė, *Šiaurės vakarų žemaičių žodynas* 1–2, Vilnius: Lietuvių kalbos institutas, 2014–2015.

LITERATŪRA

ALEW 1.1 – Wolfgang Hock, Elvira-Julia Butkevičiūtė, Christiane Schiller, Rainer Fecht, Anna Helene Feulner, Eugen Hill, Dagmar S. Wodtko, *Alltltavaisches etymologisches Wörterbuch (ALEW)*. Version 1.1, Berlin: Humboldt-Universität zu Berlin, 2019.

Ambrazas, Saulius 1993, *Daiktavardžių darybos raida. Lietuvių kalbos veiksmažodiniai vadiniai*, Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidykla.

Ambrasas, Saulius 2000, *Daiktavardžių darybos raida. Lietuvių kalbos vardažodiniai vediniai*, Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas.

Apresjan, Jurij 1995, Obraz človeka po dannym jazyka: popytka sistemnogo opisanija, *Voprosy jazykoznanija* 1995/1, 37–67.

Brown, Cecil H. 1976, General principles of human anatomical partonomy and speculations on the growth of partonomic nomenclature, *American Ethnologist* 3, 400–424.

Brückner, Aleksander 1974, *Słownik etymologiczny języka polskiego*, Warszawa: Wydawnictwo Powszechna.

BSW – Reinhold Trautmann, *Baltisch-slavisches Wörterbuch*, Göttingen: Vandenhoeck & Ruprecht, 1970.

Dąbrowska, Anna 1992, Eufemizmy mowy potocznej, *Język a Kultura* 5: *Potoczność w języku i kulturze*, 119–163.

Enfield, Nick J., Asifa Majid, Miriam van Staden 2006, Cross-linguistic categorisation of the body: Introduction, *Language Sciences* 28(2), 137–147.

EWD – Wolfgang Pfeifer et al., *Etymologisches Wörterbuch des Deutschen*, digitalisierte und von Wolfgang Pfeifer überarbeitete Version im Digitalen Wörterbuch der deutschen Sprache, <https://www.dwds.de/d/wb-etymbw/>.

Fže – Jonas Paulauskas (red.), *Frazeologijos žodynas*, Vilnius: Lietuvių kalbos institutas, 2001 (elektroninis variantas 2015, <https://ekalba.lt/frazeologijos-zodynas/>).

Geržotaitė, Laura 2009, *Rankos pirštų pavadinimai lietuvių kalbos tarmėse*, Magistro baigiamasis darbas, Vytauto Didžiojo universitetas.

Gibbs, Raymond W. 2006, *Embodiment and cognitive science*, Cambridge: Cambridge University Press.

Gordy, Mirosława, 2010, *Somatičskaja frazeologija sovremennogo russkogo i poľskogo jazykov*, Ščecin.

Grinaveckis, Vladas 1985, *Žemaičių leksikos pagrindai*, Mokymo priemonė, Vilnius: Lietuvos TSR aukštojo ir specialiojo vidurinio mokslo ministerijos Leidybinė redakcinė taryba.

Gritėnienė, Aurelija 2006, *Augalų pavadinimų motyvacija šiaurės panevėžiškių patarmėje*, Vilnius: Lietuvių kalbos institutas.

Gritėnienė, Aurelija 2011, Augalų pavadinimai Panemunėlio šnektoje, in Venantas Mačiekus (vyr. red.) *Panemunėlis 2*, Vilnius: Versmė, 1341–1595.

IEW – Julius Pokorny, *Indogermanisches etymologisches Wörterbuch* 1-2, Bern; München: Francke, 1959–1969.

Jakaitienė, Evalda 2009, *Leksikologija*, Studijų knyga, Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla.

Jasiūnaitė, Birutė 2005, Eufemizmai tarmėse bei tautosakoje: problemos ir perspektyvos, *Baltistica* 6 priedas, 101–117.

Johnson, Mark 1990, *The body in the mind. The Bodily Basis of Meaning, Imagination, and Reason*, Chicago: University of Chicago Press.

Karaliūnas, Simas 1999, Dviejų retų žodžių etimologijos, *Baltistica* 34(1), 81–88.

Keinys, Stasys 1999, *Bendrinės lietuvių kalbos žodžių daryba*, Šiauliai: Šiaulių universiteto leidykla.

KpŽ – Klementina Vosylytė, *Kupiškėnų žodynas* 1–4, Vilnius: Lietuvių kalbos institutas, 2007–2013.

Kregždys, Rolandas 2010, *Baltų kalbų leksinės semantinės gretybės (õ/ā kamienų kūno dalių pavadinimai)*, Vilnius: Lietuvos kultūros tyrimų institutas.

Kregždys, Rolandas 2016, Lietuvių kalbos polonizmų žodynas, *Studia Etymologica Baltica* 2, Vilnius: Lietuvių kalbos institutas.

Krejdlin, Grigorij, Petr Arkadjev, Aleksandr Letučij, Svetlana Pereverzeva, Lidija Hessed 2020, *Jazyk i semiotika tela 1: Telo i telesnosť v estestvennom jazyke i jazyke žestov, 2: Estestvennyj jazyk i jazyk žestov v komunikativnoj dejatel'nosti*, Moskva: Novoe literaturnoe obozrenie.

Krois, John Michael et al. 2007, *Embodiment in Cognition and Culture*, Amsterdam, Philadelphia: Benjamins.

Kubrjakova, Elena Samojlovna 1988, Roľ slovoobrazovanija v formirovanii jazykovojo kartiny mira, in Boris Aleksandrovič Serebrennikov (otv. red.), *Roľ človečeskogo faktora v jazyke. Jazyk i kartina mira*, Moskva: Nauka, 141–172.

Kubrjakova, Elena Samojlovna 2009, Teorija nominacii i slovoobrazovanie (2–e izd.), Moskva: Librokom.

KzRŽ – Aldonas Pupkis, *Kazlų Rūdos šnektos žodynas*, Vilnius: Lietuvių kalbos institutas, 2008–2009.

Lakoff, Georg, Mark Johnson 1999, *Philosophy in the Flesh: The Embodied Mind and Its Challenge to Western Thought*, New York: Basic Books.

LED – Wojciech Smoczyński, *Lithuanian Etymological Dictionary*, Berlin: Peter Lang Verlag, 2019.

LEW – Ernst Fraenkel, *Litauisches etymologisches Wörterbuch* 1–2, Heidelberg und Göttingen: Winter und Vandenhoeck & Ruprecht, 1962–1965. : *Leksika*, Vilnius: Mokslas.

LKA – Kazys Morkūnas (red.), *Lietuvių kalbos atlasas* 1–3, Vilnius: Mokslas, 1977–1991.

LKFŽ – Jonas Paulauskas, *Lietuvių kalbos frazeologijos žodynas*, Vilnius: Šviesa, 1977.

LKG 1 – Ulvydas, Kazys (vyr. red.) ir kt. 1965, *Lietuvių kalbos gramatika 1: Fonetika ir morfologija (daiktavardis, būdvardis, skaitvardis, įvardis)*, Vilnius: Mintis, 1977.

Lubienė, Jūratė 2015, *Lietuvių kalbos mikonimai: nominacija ir motyvacija*, Klaipėda: Klaipėdos universiteto leidykla.

LŽBe – *Lietuvių žargono bazė*, Vilniaus universitetas, Filologijos fakultetas, 2010, https://www.flf.vu.lt/lietuviu_zargono_baze/.

Majid, Asifa, Miriam van Staden 2015, Can nomenclature for the body be explained by embodiment theories?, *Topics in Cognitive Science* 7(4), 570–594.

ME – Karlis Milēnbachs, *Latviešu valodas vārdnīca*. Rediģējis, papildinājis, turpinājis Jānis Endzelīns 1–4, Rīga: Izglītības ministrija, 1923–1932.

PSE – Witold Mańczak, Leszek Bednarczuk, Mariola Jakubowicz, *Polski słownik etymologiczny*, Kraków: Polska Akademia Umiejętności, Wydział I Filologiczny, 2017.

PŽe – Klementina Vosylytė, *Palyginimų žodynas*, Vilnius: Lietuvių kalbos institutas, 2014 (elektroninis variantas 2015, <https://ekalba.lt/palyginimu-zodynas/>).

Sabaliauskas, Algirdas 1990, *Lietuvių kalbos leksika*, Vilnius: Mokslas.

SEJP – Wiesław Boryś, *Słownik etymologiczny języka polskiego*, Kraków: Wydawnictwo Literackie, 2005.

Sharifian, Farzad, René Dirven, Ning Yu and Susanne Niemeier 2008, *Culture, Body, and Language: Conceptualizations of Internal Body Organs across Cultures and Languages*, Berlin, New York: De Gruyter Mouton.

SJP 7 – Witold Doroszewski (red.), *Słownik języka polskiego 7: Pri–R*, Warszawa: Polska Akademia Nauk, 1965.

Skardžius, Pranas 1943, *Lietuvių kalbos žodžių daryba*, Vilnius: Lietuvos mokslų akademija.

Smetona, Antanas 2005, Pagrindinių darybos būdų skyrimo klausimu, *Acta Linguistica Lithuanica* 52, 83–89.

Smetona, Marius 2015, *Lietuvių kalbos eufemizmai: raiška ir motyvacija*, Humanitarinių mokslų daktaro disertacija, Vilniaus universitetas.

SŽe – Antanas Lyberis, *Sinonimų žodynas, 2-asis patais. leid.*, Vilnius: Lietuvių kalbos instituto leidykla, 2002 (elektroninis variantas 2015, <https://ekalba.lt/sinonimu-zodynas/>).

Šalaviejūtė, Žydrūnė 2018, *Lietuvių kalbos zoonimų nominacija ir motyvacija: gyvulių, naminių paukščių ir vabzdžių pavadinimai*, Humanitarinių mokslų daktaro disertacija, Klaipėdos universitetas.

Urbutis, Vincas 1961, Dabartinės lietuvių kalbos galūnių darybos daiktavardžiai, *Kalbotyra* 3, 27–60.

Urbutis, Vincas 2009, *Žodžių darybos teorija* (antrasis leidimas), Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų institutas.

Ušinskienė, Viktorija 2013, *Anatominė liaudies terminija rusų kalboje*, Vilnius: Vilniaus universitetas.

Vitkauskas, Vytautas 2006, *Lietuvių kalbos žodyno taisyms*, Vilnius: Lietuvių kalbos institutas.

VMorf – Vytautas Vitkauskas, *Lietuvių kalbos tarmių morfoneminiai reiškiniai*, Vilnius: Žara, 2001.

Wierzbicka, Anna 2007, Bodies and their parts: an NSM approach to semantic typology, *Language Sciences* 29, 14–65.

Zanž – Giedrė Čepaitienė, Janina Švambarytė-Valužienė, Rima Bacevičiūtė, Klementina Vosylytė, *Zanavykų šnektos žodynas 1–3*, Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas, 2003–2006.

ŽLP – Vladas Grinaveckis, *Žemaičių leksikos pagrindai. Mokymo priemonė*, Vilnius: Lietuvos TSR aukštojo ir specialiojo vidurinio mokslo ministerijos Leidybinė redakcinė taryba, 1985.

Dalia PAKALNIŠKIENĖ
Klaipėdos universitetas
Herkaus Manto g. 84
92294 Klaipėda
Lithuania
[dalia.pakalniskiene@gmail.com]

Jūratė LUBIENĖ
Klaipėdos universitetas
Herkaus Manto g. 84
92294 Klaipėda
Lithuania
[jurate.lf@gmail.com]